

Omtrent 25 jaar semiotiek van de film

Le savoir n'a de sens dans un vie que s'il est un vouloir-savoir ou un faire-savoir, s'il fonde l'activité de l'homme en tant que quête ou en tant que générosité. — GREIMAS¹

Nemen we 1966 als uitgangspunt, dan bestaat de semiotiek 25 jaar. Een merkwaardige gedachte als men weet dat Ferdinand de Saussure zijn ideeën over een semiologisch tekensysteem tussen 1907 en 1911 ontwikkelde, dat de *Cours de linguistique générale* in 1916 verscheen en de *Collected Papers* van Charles Peirce in 1931. Vele ontwikkelingen hebben geleid tot de huidige semiotiek; desgewenst kan men terug redeneren tot de Stoïci. In de chronologie van historische wegbereiders van de semiotiek wordt het jaar 1966 echter in bijzondere mate gemarkeerd door een aantal baanbrekende gebeurtenissen die toen in Parijs voorvielen:

- het initiatief tot de uitgave van het tijdschrift *Langages* (Greimas, Barthes, Dubois, Pottier, Ruwet)
- het eerste grote semiotische colloquium (georganiseerd door Jakobson) en de oprichting van de Association Internationale de Sémiotique
- de oprichting van de 'Groupe de recherche semio-linguistique', met steun van Claude Lévi-Strauss ondergebracht in het Laboratoire d'Anthropologie de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes en Sciences Sociales (deelnemers waren Kristeva, Metz, Coquet, Greimas e.a.).
- de publikatie van A.J. Greimas' *Sémantique structurale*
- de publikatie in *Communications 8* van een aantal artikelen die bepalend zullen zijn voor de ontwikkeling van de semiotiek op diverse gebieden, onder meer: 'La Grande Syntagmatique' van Metz en 'Introduction à l'analyse structurale des récits' van Barthes.

1. A.J. Greimas, 'Avant-propos', in: Anne Hénault, *Les enjeux de la sémiotique*. Parijs (PUF) 1979.

– de verschijning van enkele artikelen van Metz, onder meer: 'Quelques points de sémiologie du cinéma', in: *La linguistique* (PUF, Parijs); 'Les Sémiotiques (A propos de travaux de Louis Hjelmslev et d'André Martinet)', in: *Communications* 7; 'Remarques pour une phénoménologie du narratif', in *Revue d'Esthétique*, XIX, nr. 3/4, juli-december: 'Les catégories esthétiques'; en uiteraard zijn 'Le cinéma moderne et la narrativité', in: *Cahiers du Cinéma* 185, gewijd aan 'Film et roman: problèmes du récit' (december).

Voldoende aanleiding dus om juist dat jaar, 1966, een bijzondere plaats toe te kennen in de geschiedenis van de semiotiek en nu, vijftwintig jaar later, te memoreren, te vieren, eventueel nostalgisch terug te blikken op een enorme produktiviteit en inspiratie te putten uit die terugblik.

Van dat alles is geen sprake in het artikel van Jan Simons, 'Vijftwintig jaar filmsemiotiek. Aanwezigheid en afwezigheid van de film-semiologie', in *Versus* 1/92. Simons schetst een algehele malaise met betrekking tot de semiotiek in het algemeen en de filmsemiotiek in het bijzonder. Voor Simons heeft deze benadering blijkbaar niet opgeleverd wat hij ervan verwachtte en/of wat hij ermee verwachtte te bereiken. Niet wars van pathetische en romantisch gekleurde beeldspraak noemt hij Roger Odin, Francesco Casetti, Gianfranco Bettetini en de auteurs van *Versus* 'de laatsten der semioticanen'. Dit is een nogal naïeve voorstelling van zaken, of dat zou het zijn wanneer zij niet door Simons werd aangedragen. Simons' artikel weerspiegelt de pessimistische stemming die op dit moment heerst ten opzichte van theoretische reflectie en theoretisch onderzoek in het algemeen, en die zich dus niet beperkt tot de semiotiek of de filmtheorie.

Het ligt niet in mijn bedoeling elk van Simons' uitspraken één voor één aan de kaak te stellen. Wel wil ik op enkele fundamentele kwesties reageren, namelijk daar waar Simons in zijn artikel verschillende zaken met elkaar verwart, omwille van de retoriek en een sluitende argumentatie halve waarheden vertelt en begint met vragen te stellen waarvan de context impliciet blijft en waar hij verder niet meer op terugkomt.

1. *Linguïstiek, structuralisme, semiotiek*

Om te beginnen rijst bij mij de vraag wat Simons onder semiotiek verstaat, als hij stelt dat volgens de semiotiek 'produktie van betekenissen mogelijk is op grond van een formeel systeem dat bestudeerd kan

worden als de grammatica van de natuurlijke taal'.² Simons brengt hier een aantal begrippen bij elkaar die elk op zich een toelichting behoeven en waarvan de verbinding (zoals hij het voorstelt) zeker niet als postulaat voor de semiotiek kan doorgaan. Zonder toelichting impliceert deze uitspraak, toegepast op film, dat de semiotiek, in casu de filmsemiotiek, eigenlijk een soort schoolse grammatica wil opstellen zoals we die kennen uit de taalkunde. Maar als er één punt is waarover geen misverstand mag bestaan, dan is het wel dat assimilatie van de grammatica van de verbale talen en de 'cinematografische taal' uitgesloten is. Het lijkt alsof we met Simons' uitspraak vijftientig jaar teruggeplaatst worden in de geschiedenis en al het onderzoek omtrent de concepten 'taal', 'grammatica', 'betekenisproductie', 'competentie/performance', 'formele beschrijving' niet heeft plaatsgevonden. Simons doet alsof elk van deze termen een eenduidige en alleen de verbale taal en 'taalkunde' betreffende betekenis heeft. Maar de linguïstiek als theorie en discipline omvat meer dan alleen de 'taalkunde' van een verbale taal, evenals filmtheorie meer omvat dan een encyclopedische kennis van films.

Het begrip 'grammatica' heeft in de loop der tijd een nogal pejoratieve betekenis gekregen, doordat de term geassocieerd wordt met een normatieve, voorschrijvende grammatica voor welgevormde uitdrukkingen. In filmstudies bestaat dan ook enige achterdocht ten aanzien van dit concept, dat in deze betekenis waardeoordelen over films moet legitimeren en dus haaks staat op de artistieke en creatieve vrijheid. De discussie over dit soort 'grammatica's' is reeds achter de rug, al duiken ze nog af en toe op in de vorm van filmhandleidingen (Hoe maak ik een 'goed' shot / een 'goede' film in tien stappen?) en handleidingen voor het schrijven van filmscenario's. Maar dit type grammatica kan men moeilijk verwarren met het semiotisch project.³

2. J. Simons, 'Vijftientig jaar semiotiek van de film. Aanwezigheid en afwezigheid van de filmsemiotologie. *Whatever happened to semiotics?*', in: *Versus* 1/1992, pp. 63-81, hier p. 63.

3. Zie voor een uiteenzetting van de relatie tussen normatieve grammatica en beschrijvende grammatica en de positie die de semiotiek van de Parijse School dienaangaande inneemt, het lemma 'norm' in: A.J. Greimas en J. Courtés, *Analytisch woordenboek van de semiotiek*. Deel 1, Tilburg (Tilburg University Press) 1987, p. 284. Zoals onder het lemma 'grammaticaliteit' wordt aangegeven, zijn er ook gradaties van grammaticaliteit te onderscheiden: "Dat boek heb ik niet gekocht, want te duur" is grammaticaal in alledaags Nederlands en agrammaticaal voor een normatieve grammatica' (p. 172). Met betrekking tot film kan men opmerken dat de grammatica (de syntactische regels) van de verhalende speelfilm verschilt van die van de marginale film, maar dat men ook wat betreft de speelfilms zelf onderscheid moet maken, bijvoorbeeld tussen de verschillende genres. Dat er wel dege-

Om alle verdere misverstanden te voorkomen moet duidelijk zijn dat een grammatica steeds een constructie is van hypothetische modellen die het functioneren van de onderzochte taal beschrijven. Observaties vormen daarbij een noodzakelijk onderdeel van de beschrijving. Maar die observaties verschaffen geen inzicht in de constanten en de varianten. Op het moment dat het probleem van constanten en varianten zich voordoet, doet zich ook het probleem voor van een grammaticale beschrijving. In die zin is een grammatica geen louter linguïstische aangelegenheid, maar dient deze zich aan bij elk metatallig beschrijvingsproject van wetenschappelijke aard en reflecteert zowel de uitgangspunten als de theoretische samenhang. Een grammatica heeft dan ook een spilfunctie en werkt in twee richtingen: enerzijds heeft zij betrekking op de organisatie van het object dat wordt bestudeerd (termen, relaties, operaties), anderzijds op de coherentie van de theorie en organisatie van de beschrijvende metataal. Het is tegen deze achtergrond dat men de uitspraak van Greimas moet duiden, dat de semiotiek een grammatica is.⁴

De semiotische grammatica is opgesteld om het discours (de grote verbale en niet-verbale teksteenheden) te kunnen bestuderen en verschildt in dezen van bijvoorbeeld de Chomskyans generatieve grammatica, die verbale zinnen als uitgangspunt neemt. We zijn op dit punt dus wel ver verwijderd van een grammatica van de film die is geschied op de leer van een normatieve grammatica van een natuurlijke taal. De semiotische grammatica probeert inzicht te geven in de produktie, dat wil zeggen in het functioneren van het discours als geheel van syntagmatische en paradigmatische organisaties.

De semiotische grammatica beoogt dus niet alleen een statische beschrijving van de relaties maar tevens een beschrijving van de dynamische transformaties in de tekst, van relaties en transformaties op en tussen de diverse niveaus, waardoor men ook verschillende typen relaties moet onderscheiden. De semiotiek werkt daarbij niet in een vacuüm maar maakt vaak gebruik van bestaand onderzoek, dat ze herformuleert met het oog op een systematisering. De semiotiek, althans de semiotiek van de Parijse School, waar ik hier op doel, stelt dat er een instantie 'ab quo' is, wat wil zeggen dat er een taalsysteem ('langue'

lijk syntactisch onderscheidende regels werkzaam zijn binnen de verschillende genres, wordt duidelijk in het recente onderzoek van de genretheorie (zie S. Neale), *Genre*. London (BFI) 1980.

4. Dat was ook R. Barthes' uitgangspunt in de structurele verhaalanalyse; zie 'Inleiding in de structurele analyse van het verhaal', in: *Versus* 2/1984, pp. 12-45.

of 'competentie'), een gemeenschappelijk systeem, verondersteld wordt, waar 'gebruikers' uit putten. Een veronderstelling die berust op het feit dat er een gemeenschappelijke basis moet zijn om elkaar te kunnen begrijpen; dat de produktie evenals de receptie van een discours een performantie is die berust op een competentie (een weten-doen). Beide begrippen, 'performantie' en 'competentie', impliceren elkaar. Het is tegen deze achtergrond dat men de narratieve grammatica kan opvatten als een handelingslogica. Een handelingslogica die te beschrijven is als een logaritme. Greimas' analyse van een keukenrecept is hiervan een duidelijk voorbeeld.⁵ De semiotiek gaat ervan uit dat er een systematische beschrijving mogelijk is van 'zin'. 'Zin' die voortgebracht en overgebracht wordt, die circuleert en functioneert als een uitwisselingsobject.

Men kan natuurlijk het standpunt verdedigen dat deze vragen van de semiotiek (omdat ze beïnvloed zijn door de liguïstiek) geen zin hebben. Op dit terugkerend adagio kunnen we het best antwoorden met de formule die Jakobson reeds gebruikte: 'quand ils disent "pas de sens", de deux choses l'une: ou bien ils savent ce qu'ils veulent dire, et par le fait même la question du sens prend un sens, ou bien ils ne le savent pas, et alors leur formule n'a pas de sens du tout'.⁶

Een epistemologisch probleem doet zich voor wanneer men het niet eens is met de hypothetische uitgangspunten van een theorie. Zo'n 'meningsverschil' veronderstelt echter dat de hypothetische uitgangspunten waarop de epistemologische tegenwerpingen gebaseerd zijn, geëxpliciteerd worden. Een dergelijke confrontatie kan verhelderend en verrijkend zijn en nieuwe inzichten verschaffen. Denk bijvoorbeeld aan de discussie tussen Greimas en Ricoeur of tussen Chomsky en Piaget. (Alleen op dit niveau zijn epistemologische discussies werkelijk interessant.) Men moet echter niet de vergissing begaan te denken dat alleen theorieën berusten op hypothetische uitgangspunten. Ook de *common sense* empirische waarneming vertrekt vanuit hypothetische uitgangspunten, alleen blijven deze impliciet, onuitgesproken voortsudderend, gefundeerd in een algemeen, vaak normatief geloof (of 'doxa', zoals Barthes het noemde).

In Simons' artikel ontbreekt het niet aan expliciete uitspraken, maar sommige daarvan zijn dubieus. Wat wil Simons eigenlijk stellen met:

5. A.J. Greimas, 'Le potage au pistou, ou la construction d'un objet de valeur', in: *Du Sens II*. Parijs (Seuil) 1983, pp. 157-168.

6. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*. Parijs (Minuit) 1963, pp. 38-39.

'Het empirische onderscheid tussen cinematografische en niet-cinematografische codes is bij gebrek aan een theorie van de "langage cinématographique" in ieder geval arbitrair en heeft ten opzichte van de "filmische feiten" geen verklarende waarde'?'⁷ Het onderscheid tussen cinematografische en niet-cinematografische codes bij Metz is juist een uitgangspunt voor een theoretische opzet op basis waarvan men 'empirische' feiten kan onderscheiden.⁸

Kwalijker zijn de passages waar Simons het materiaal waarop zijn argumentatie berust uit de context ruikt. Zo wordt bijvoorbeeld Odin aangehaald met betrekking tot drie opeenvolgende fotogrammen van een auto, die respectievelijk van voren, van opzij en van achteren wordt getoond. Aan de hand van deze fotogrammen illustreert Odin de relatie tussen signifiant (betekenaar) en signifié (betekende).⁹ Dat deze bewering contra-intuïtief zou zijn, zoals Simons beweert, begrijp ik niet. Of zou Simons uit de drie aanzichten intuïtief afleiden dat het om drie verschillende auto's gaat? De opmerking dat de drie verschillende aanzichten van de auto ondanks hun verschillende gestalte toch dezelfde auto betekenen, wat wil zeggen dat drie verschillende betekenaars (Sa) eenzelfde betekende (Sé) hebben, lijkt me niet contra-intuïtief. Simons verheft deze illustratie tot een maxime. De grondstelling van Odin is echter dat eenzinnige (bi-univoque) relaties (elk aanzicht van een auto duidt een andere auto aan) eerder uitzondering zijn dan regel.

Waar de opmerking van Simons op slaat dat bij Odin het fotogram als minimale eenheid wordt 'geïdentificeerd' is me helemaal onduidelijk. Odin baseert zijn voorbeeld op een fotogram om de relatie tussen uitdrukking en inhoud te illustreren. Omdat hij het over film heeft, ligt de keuze voor het fotogram als didactisch materiaal voor de hand, maar drie foto's of drie tekeningen (zoals in stripverhalen) van dezelfde auto met een ander aanzicht, zouden deze verhouding evenzeer hebben kunnen illustreren. Odin stelt hiermee niet dat het fotogram *de* minimale eenheid is van film, zoals Simons het doet voorkomen; hij gebruikt het fotogram enkel als een didactisch hulpmiddel. Eén van de grote vondsten van de filmsemiotiek (Metz) was namelijk dat er niet zoiets kan gelden als *de* minimale eenheid van *de* film. Metz stelt voor

7. Simons, 'Vijfentwintig jaar', a.w., p. 70.

8. Men zou evengoed kunnen stellen dat het empirische onderscheid tussen 'plas' en 'rivier' bij gebrek aan een theorie van het water in ieder geval arbitrair is.

9. Roger Odin, *Cinéma et production de sens*. Parijs (Armand Colin) 1990, p. 141; becommentarieerd door Simons, a.w., pp. 68-69.

om minimale eenheden te selecteren per niveau waarop men cinema wil analyseren, en/of per cinematografische code die men wil bestuderen. Het voorbeeld van de auto wordt trouwens aangehaald in het hoofdstuk 'Défense de la notion de code', waarin Odin de functie van het begrip code binnen de semiotiek beschrijft. Om de rol van de code – een andere, semiotische benaming van 'grammatica' – in de semiotiek te bepalen, haalt hij uitgebreid Eco aan: 'La notion de code est à la fois une condition préliminaire et une conséquence immédiate d'un projet constitutif des sciences humaines. Si les sciences humaines sont une utopie, la recherche des codes sera une utopie: le sort des deux concepts est intimement lié, le code est l'instrument catégoriel de ce devoir scientifique que sont les sciences humaines. Si le code est un défaite, plus question de science de l'humain, ce sera le retour aux philosophies de l'Esprit créateur.'¹⁰

Wanneer men ervan uitgaat dat er zoiets bestaat als *de* linguïstiek, *de* semiotiek, *de* narratologie, *de* filmtheorie, en verlangt om met één model het Al te beheersen, dan kan de kater na een al te euforische stemming op den duur niet uitblijven. Er bestaat namelijk niet simpelweg zoiets als *de* linguïstiek of *de* semiotiek; beide kennen verschillende richtingen, deelonderzoeken en deeltheorieën. Tussen de comparatieve, de structuralistische en de generatieve linguïstiek zijn grote verschillen aan te wijzen, hoewel ze zich alledrie met verbale taal bezighouden. Hetzelfde geldt voor de semiotiek: de Peirciaanse en de Saussuriaanse zijn slechts twee van de vele variëteiten. Bovendien en vooral moet men onderscheid maken tussen een discipline en het onderzoeksobject, al zijn beide nauw aan elkaar gerelateerd. De verbale taal is bij uitstek het gebied dat bestudeerd wordt door de linguïstiek. Maar... alleen door de linguïstiek?

Nog een andere belangrijke factor is de wijze waarop binnen elke theorie het onderzoeksdomein wordt afgebakend: stelt men de dubbele articulatie (Martinet) als voorwaarde om over taal te kunnen spreken, dan vallen praktisch alle niet-verbale talen buiten het onderzoeksgebied. In die zin stelde Metz, refererend aan Martinet, dat film, in tegenstelling tot de verbale talen, geen taal (*langue*) is. Maar impliceert dat dan dat film niet betekenend kan zijn, dat film niet als een betekenend geheel bestudeerd kan worden? Dat er geen systematiek

10. U. Eco, *Sémiotique et philosophie du langage*. Parijs (PUF) 1988, hoofdstuk v, 'La famille des codes', pp. 239-274; geciteerd door Odin, *Cinéma et production du sens*, a.w., p. 143. Beide boeken worden ten zeerste aanbevolen om inzicht te krijgen in het semiotische project.

aan ten grondslag ligt of geen articulatie mogelijk is? Zoals Metz constateert, is de cinema een *langage* (een semiotiek) zonder *langue*. *Langage* en semiotiek zijn als 'betekenend geheel' synoniemen, althans binnen de semiotiek van de Parijse School,¹¹ die sterk geïnspireerd is door L. Hjelmslev. In 'La Structure fondamentale du langage' beschrijft Hjelmslev de vijf kenmerken die noodzakelijke voorwaarden zijn om van een 'langage' te kunnen spreken.¹² De voorbeelden die hij kiest om deze vijf kenmerken te illustreren, zijn hoofdzakelijk niet-verbaal (verkeerslichten, een klok, een telefoonschijf). De verbale taal (*langage*) of alledaagse taal is slechts een specifiek geval van een meer algemeen onderzoeksobject, en elke structuur die analoog is aan een taal (*langage* in deze algemene zin van het woord) is een semiotiek. De linguïst moet zich uiteraard concentreren op de natuurlijke taal of verbale taal, terwijl Hjelmslev de semiotische structuren vooral als het onderzoeksobject van de logici beschouwt.¹³

Hiermee wil ik de verhouding tussen de disciplines – de linguïstiek en de semiotiek – duidelijk maken. De invloed van de linguïstiek op de semiotiek is niet zo eenduidig of eenzijdig als men vaak wil doen voorkomen. De linguïstiek heeft een grote impact op vele domeinen, maar is zelf ook weer beïnvloed door andere disciplines. Misschien kan men beter spreken van parallelle ontwikkelingen. Daar de linguïstiek, althans de structuralistische linguïstiek, de semiotiek, de structurele antropologie en de psychoanalyse dezelfde onderzoekssporen volgen, zijn er allicht vele wisselwerkingen. De onderlinge 'beïnvloeding' en wisselwerking beperkt zich trouwens niet alleen tot de menswetenschappen. De logica en de wiskunde hebben ook hun stempel gedrukt op de semiotiek (vgl. de catastrofetheorie) en op de menswetenschappen in het algemeen.

Wat duidelijk moge zijn geworden in de loop van vijftientig jaar, is dat de linguïstiek theoretische concepten aanbiedt die op ande-

11. Zie het lemma 'taal (concrete)' in: Greimas en Courtés, *Analytisch woordenboek*, a.w., pp. 423-425.

12. L. Hjelmslev, 'La structure fondamentale du langage' in: *Prolegomènes à une théorie du langage*. Parijs (Minuit) 1968. De vijf kenmerken die alle talen (*langages*) volgens Hjelmslev gemeenschappelijk hebben zijn: (1) het uit twee vlakken bestaan (inhoud en uitdrukking), (2) de correlatie tussen de twee assen proces en systeem, (3) de specifieke wijze waarop de paradigma's van de inhoud verbonden zijn met de paradigma's van de uitdrukking (wat onderzocht wordt via de commutatietest), (4) de relatie tussen de eenheden (de syntagmatische combinatie) en tenslotte (5) de niet-conformiteit van het vlak van de inhoud en het vlak van de uitdrukking.

13. L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*. Vert. F. J. Whitfield, Madison/Milwaukee/Londen (University of Wisconsin Press) 1969.

re terreinen bruikbaar zijn zonder dat dit impliceert dat de 'verbale taal', als object, een absolute maatstaf is. De reden hiervoor is dat de linguïstiek niet uitsluitend gedefinieerd wordt door haar onderzoeks-object – de verbale taal – maar als theorie veel verder reikt. Uitgaand van de theorie(ën) is het ook duidelijk dat de verbale taal door de linguïstiek(en) niet eenduidig wordt gedefinieerd.

Deze conclusie heeft verstrekkende gevolgen. Wanneer we haar doortrekken naar andere disciplines (semiotiek, antropologie, psychologie, sociologie enzovoort), zien we dat dit onderscheid zich ook daar herhaalt en elk van deze disciplines 'vermeenvoudigt'. De benaderingen of doctrines (structuralistische, behavioristische, positivistische, functionalistische, fenomenologische) zijn zowel een scheidend element (binnen de disciplines) als een verbindend element (tussen de disciplines, wat men interdisciplinair noemt).¹⁴ De grens tussen epistemologische vraagstellingen en vraagstellingen van wereldbeschouwelijke, zo niet ideologische aard vervaagt op dit vlak al snel.¹⁵ Kenmerkend voor de structuralistische benadering is, dat de relaties boven de entiteiten gesteld worden en dat het immanente vlak waarop men de structuren bestudeert, tegenover het manifeste vlak geplaatst wordt.

Deze uitweiding over de verschillende benaderingen lost het probleem van de verhouding tussen de disciplines linguïstiek en semiotiek niet op. Saussure stelde dat de linguïstiek een onderdeel zou worden, een tekensysteem naast andere tekensystemen, van een algemene semiologie. Daarentegen stelde Barthes, en in zekere zin ook Lacan, dat de linguïstiek de semiologie omvatte en als prototype functioneerde voor elke vorm van symbolische systemen. Om deze opties te begrijpen moet men de complexiteit van deze vraagstelling goed voor ogen houden. Het uitgangspunt van Saussure is dat de linguïstiek als wetenschap uiteindelijk deel moet zijn van een algemene wetenschap van tekens, maar deze algemene wetenschap van linguïstische en niet-linguïstische tekens kan alleen gevormd worden op basis van de linguïstiek als wetenschap. De semiotiek als de wetenschap van tekens, die zich toelegt op iets anders dan het onderzoek van niet-linguïstische

14. De stap van doctrine naar doctrinair-dogmatisch is, als men de uitgangspunten moet verdedigen, een kleine stap, en het vergt veel luciditeit om deze weg niet te gaan. Men kan gemakkelijker beweren tot geen enkele discipline te behoren dan beweren dat men niet vanuit een doctrine spreekt. Zo'n uitspraak zou er alleen maar op wijzen dat men zich helemaal vereenzelvigd heeft met een doctrine of zich aansluit bij de doctrine van het algemeen aanvaarde of de 'doxa', zoals R. Barthes dit noemde.

15. Zie ook Eric de Kuyper, 'De mediatisering van de intellectuelen' in *Vesnus*, nr.3/1992.

objecten, heeft toch de bemiddeling van de taal nodig om niet-linguïstische objecten te bestuderen. Vandaar de uitspraak van R. Barthes.

Het raakvlak tussen beide disciplines blijft bestaan en roept problemen op, ook wanneer men een derde, meer recente optie volgt, namelijk het onderkennen van twee naast elkaar bestaande disciplines waarbij geen sprake is van suprematie van de ene over de andere. Dit is een optie die gedeeltelijk al door Hjelmslev werd aangegeven, ook al behoudt de linguïstiek van de verbale talen bij hem een grote voor-sprong doordat ze al theoretische en operationele concepten heeft ontwikkeld. Het is echter geen vorm van compromis, in die zin dat het een opdeling is van de disciplines met elk een eigen gebied: verbaal en niet-verbaal. Wil men buiten-talige objecten beschrijven, dan is voor de beschrijving toch de taal nodig. Dit probleem heeft men enerzijds opgelost door het ruimer te stellen (een verschuiving van de aandacht van het teken – dat nog te zeer een entiteit is – naar de problematiek van de betekenis) en anderzijds door een onderscheid te maken tussen de object-taal (die niet linguïstisch kan zijn) en de (semiotische) meta-taal.

Hiermee zijn niet alle problemen van de baan. De segmentering van bijvoorbeeld een visueel object wordt immers uitgevoerd in taal en aan de hand van talige categorieën (bijvoorbeeld hoog/laag, boven/onder, voorgrond/achtergrond, figuratief/niet-figuratief). Het probleem doet zich niet alleen voor op het vlak van de uitdrukking, maar ook op dat van de inhoud. Om de gedachten te bepalen: familieverbanden komen in elke cultuur voor, maar elke cultuur maakt weer andere uitsneden. In de ene cultuur wordt bijvoorbeeld alleen onderscheid gemaakt tussen 'broer' en 'zus' – een onderscheid op de as van het geslacht – waar in andere culturen naast deze as de as van de ouderdom bestaat (ouder dan/jonger dan), zodat men vier in plaats van twee termen heeft. De syntactische analyse is naast de semantische analyse slechts één aspect van het onderzoek, zoals Greimas vaak heeft beklemd toond.

2. *De narratologie*

Narratologie is de theorie van verhalende teksten. De definitie van Mieke Bal luidt: '...het corpus, waar de narratologie uitspraken over tracht te doen, bestaat uit verhalende teksten'.¹⁶ Het begrip narratolo-

16. M. Bal, *De theorie van vertellen en verhalen*. Muiderberg (Coutinho) 1978, p. 11.

gie, dat de naam van deze nieuwe discipline zou worden, werd in 1969 geïntroduceerd door Tzvetan Todorov.¹⁷ Enkele belangrijke vertegenwoordigers van deze discipline zijn Genette, Chatman, Bal en Prince. Nu is er iets merkwaardigs aan de hand met dit vakgebied, of althans met de naamgeving. De Anglo-Amerikanen wijten het aan de Fransen. Zoals Chatman zegt: 'The French – with their new found etymological enthusiasm have coined the word narratology (...). The Anglo-American intellectual community is suspicious of free swinging uses of -ology, perhaps with justification. The questionability of the name, however, should not be confused with the legitimacy of the topic.'¹⁸

Daarentegen situeren de Fransen, onder wie G. Genette, de verspreiding van de term en discipline in de Verenigde Staten, Nederland en Israël: 'Ce terme, proposé en 1969 par Tzvetan Todorov, s'est en effet répandu, avec la "discipline" qu'il désigne, un peu (très peu) en France, où on lui préfère souvent des nourritures plus aphrodisiaques, et bien davantage dans d'autres pays comme les Etats-Unis, les Pays-Bas ou Israël...'¹⁹

Omtrent het object van deze 'discipline' bestaan al evenzeer onduidelijkheden.²⁰ Enerzijds omdat ze over verschillende vakgebieden is verspreid (literatuur, film, theater enzovoort), anderzijds omdat de algemene narratologie een werkelijk interdisciplinaire studie is, met heel wat overlappingsen met andere benaderingen (tekstanalyse, retoriek, stilistiek).

Kenmerkend voor de narratologie in het algemeen is dat ze zich toelegt op de vertelanalyse en de verteltechniek. Hierin onderscheidt ze zich van de verhaalanalyse (Russisch Formalisme, Frans Structuralisme).²¹ Deze verschuiving van tekstanalyse naar vertelanalyse binnen de literatuurwetenschap zien we ook in de filmwetenschap, bijvoorbeeld bij Chatman en Gaudreault.²² Hoewel er meteen bij gezegd

17. Tzvetan Todorov, *Grammaire du décameron*. 's-Gravenhage (Mouton) 1969, p. 10.

18. Seymour Chatman, *Story and discourse*. Ithaca (Cornell Univ. Press) 1980, p. 9.

19. G. Genette, *Nouveau discours du récit*. Parijs (Seuil) 1983, p. 7.

20. 'Discipline' zoals men in de literatuur-, muziek-, film-, theater-, televisie-, communicatiewetenschap en kunstgeschiedenis van discipline spreekt. Discipline is hier dan synoniem met een vakgebied.

21. Zie voor een algemeen overzicht van deze problematiek met betrekking tot de literatuur: P. Zeeman (red.), *Literatuur en context. Een inleiding in de literatuurwetenschap*. Nijmegen (SUN/OU) 1991.

22. Seymour Chatman, *Coming to terms, the rhetoric of narrative in fiction and film*. Ithaca/Londen (Cornell University Press) 1990; André Gaudreault, *Du littéraire au filmique. Système du récit*. Parijs (Klincksieck) 1988.

moet worden dat er onder narratologen geen overeenstemming bestaat over de afbakening van het object. Voor Genette beperkt de narratologie zich tot de verbale taal omdat alleen daar 'verteld' wordt.²³ Volgens Gaudreault daarentegen, moet de narratologie wel degelijk rekening houden met de specificiteit van de substantie (film).²⁴ Voor Gaudreault is er, anders dan bij Genette, ook niet zozeer een scheiding tussen verbale en niet-verbale tekensystemen, omdat het verbale zelf reeds, ten aanzien van de klassieke opdeling tussen mimesis en diëgesis, een belangrijke opdeling kent, namelijk de tegenstelling tussen het gesproken en het geschreven woord. Het gesproken woord zou meer overeenkomsten hebben met de niet-verbale 'opvoeringskunsten' en 'representatievormen' dan met het geschreven woord. In die zin is het onjuist om de opdeling tussen het verbale en het niet-verbale te handhaven. In plaats van over het verbale kan men beter spreken over het 'scripturale'.

Het zou echter onjuist zijn, te beweren dat de narratologie de enige discipline is die het verhaal onderzoekt, of omgekeerd, dat elke studie van het verhaal ook narratologisch zou zijn. Deze tendens om elke analyse van verhalen narratologisch te noemen, bestaat wel degelijk. Dit laat zich verklaren vanuit het studieobject 'verhaal'. Het gevaar is dan niet zozeer dat narratologie een parapluterm wordt, maar dat de verschillen en specifieke invalshoeken niet meer onderscheiden worden. Bordwell, Greimas, Gaudreault, Metz, Barthes zijn dan allen narratologen en natuurlijk, waarom ook niet... Freud.

De stelling van Simons 'dat de narratologie in de filmsemiologie een geprivilegieerde positie zou gaan innemen'²⁵ is alleen vol te houden als men 'narratologie' en 'filmsemiologie' als vage begrippen gebruikt. De stelling dat de studie van verhalen een predominante aandacht heeft gekregen binnen de filmstudies in het algemeen, laat zich al beter verdedigen. En dat de filmstudies die de verhalende fictiefilm onderzoeken, zich laten inspireren door narratologische modellen, ligt voor de hand. Soms heeft men echter deze modellen, ontwor-

23. In een brief aan 'Hors Cadre' (opgenomen in: *Cinéarrable*. Deel II, Parijs 1984) en aan A. Gaudreault maakt G. Genette zijn standpunt hieromtrent duidelijk: 'Personnellement je suis plutôt, et de plus en plus, pour une définition étroite de récit: haplè diègesis, exposé des faits par un narrateur qui signifie les faits par voie verbale (orale ou écrite), et en ce sens il n'y a pas pour moi de récit théâtral ou filmique. Le théâtre ne raconte pas, il "reconstitue" une histoire sur scène, et le cinéma montre sur l'écran une histoire également "reconstituée"...'; geciteerd door Gaudreault in *Du littéraire au filmique*, a.w., p. 29, noot 8.

24. Gaudreault, *Du littéraire au filmique*, a.w.

25. Simons, 'Vijfentwintig jaar', a.w., p. 72.

pen voor 'scripturale' verhalen, al te letterlijk willen toepassen op film en andere kunstvormen. Hoewel er vanuit de filmstudies evenveel correcties zijn aangebracht, verrijkend voor zowel de filmstudies zelf als voor de narratologie. Wanneer men het oeuvre van Metz neemt, die een basis heeft gelegd voor de filmsemiotiek, dan merken we inderdaad ook een uitgesproken belangstelling voor de speelfilm als bron van zijn ideeën. Maar wat Metz bestudeerd heeft, is niet zozeer de film alswel de cinema (het cinematografische in de film). Het filmverhaal is in deze optiek filmisch, maar niet specifiek cinematografisch.

Bovendien meen ik dat de uitspraken over het cinematografische evenzeer opgaan voor verhalende als voor niet-verhalende films. In dit kader lijkt het me nauwelijks verdedigbaar om te beweren dat de narratologie in de filmsemiologie een geprivilegieerde positie is gaan innemen en nog minder dat dit gebeurd zou zijn door de universalistische ambities van de Greimasiaanse narratologie. Simons verwijst hier voor een introductie in de Greimasiaanse narratologie naar de teksten die ik in *Versus* 2/1984 en 1/1986 publiceerde. Deze passage in Simons' artikel is veelzeggend omdat hier tot uiting komt hoe misverstanden de wereld in worden geholpen. In de introductie van 'De semiotische verhaalanalyse: het narratieve schema', stelde ik juist: 'Hoewel de *narratieve semiotiek* en de *narratologie* op het vlak van de verhaalanalyse veel gemeen hebben en elkaar vaak overlappen, vertrekken ze toch vanuit verschillende werkhypothesen.'²⁶

Voor de narratologie (in strikte zin) staan het verhaal en de verteltechnieken centraal. Daarbij doet zich het probleem voor hoe verhalende teksten afgebakend kunnen worden ten opzichte van bijvoorbeeld beschrijvende en argumentatieve teksten. Voor de semiotische benadering is het verhaal een van de mogelijke onderzoeksobjecten. Wanneer men het verhaal als uitgangspunt neemt, kan men de semiotische verhaalanalyse narratologisch noemen.²⁷ Maar het verhaal is geen geprivilegieerd object binnen de semiotiek, waar het onderscheid tussen verhalende en niet-verhalende teksten is opgeheven.

26. E. Poppe, 'Inleiding in de narratologie', in: *Versus* 2/1984, pp. 47-126, en 'De semiotische verhaalanalyse: het narratieve schema', in: *Versus* 1/1986, pp. 6-77, hier p. 6.

27. Het boek van Anne Hénault, *Narratologie, sémiotique générale, les enjeux de la sémiotique* (Parijs [PUF] 1983) is narratologisch wat betreft de afbakening van haar onderzoeksobject, maar haar verhaalanalyse illustreert hoe men semiotisch teksten beschrijft en analyseert. Niet zozeer het verhaal als zodanig als wel de theoretische uitgangspunten van een semiotische analyse worden belicht. Hetzelfde zou men kunnen zeggen van A.J. Greimas, *Maupassant, la sémiotique du texte: exercices pratiques*. Parijs (Seuil) 1976.

Het verschil in werkhypothese tussen narratologie en semiotische verhaalanalyse komt het duidelijkst tot uiting in de wijzen waarop 'narrativiteit' wordt gedefinieerd. Voor de narratologie is dit begrip direct verbonden met verhalende teksten, en te vergelijken met de literariteit van Jakobson en de Russische Formalisten. Het bepaalt het eigene van het verhaal. Anders ligt dat bij de Greimasiaanse semiotiek, waar narrativiteit 'het organiserende principe is van *alle* discours': verhalende, juridische, wetenschappelijke, journalistieke en andere teksten. Voor deze semiotische benadering is elke 'gebeurtenis' reeds een verhalende grootheid, een minimaal 'verhaal', omdat het een overgang of transformatie impliceert van een toestand naar een andere. Een uitspraak die door sommige narratologen is overgenomen (Mieke Bal) en door andere wordt verworpen (Seymour Chatman).

Dit lijkt me nu cruciaal voor het onderscheid tussen narratologie en semiotische verhaalanalyse: de plaats die een 'gebeurtenis' inneemt. Voor de narratoloog is de gebeurtenis op te vatten als een minimale eenheid van de verhalende tekst. Voor de Greimasiaanse verhaalanalyse is ze al een complexer geheel van syntactische relaties en semantische invullingen.²⁸ Een keukenrecept zal voor een narratoloog buiten het onderzoeksterrein vallen, terwijl binnen een semiotische benadering zo'n tekst of discours een hele schakering kent van betekenisprocessen en betekenisssystemen.²⁹

3. Wetenschap en instellingen

Het fundamentele probleem waarmee Simons in zijn artikel worstelt, wat het duidelijkst tot uiting komt in zijn verwijten en waarschuwingen aan het adres van de semio-pragmatiek, is dat betekenisprocessen geen materieel karakter hebben. Het enige materiële dat zich laat beschrijven en analyseren is de tekst, al dan niet scripturaal; op het moment dat men de tekst als discours neemt, werkt men met een immaterieel object. Volgens Simons maakt dit de wetenschappelijkheid van deze benadering problematisch. Maar geldt dat – epistemologisch gezien – niet voor alle menswetenschappen?

Institutioneel, ideologisch, bureaucratisch en administratief gezien is er wel een verschil tussen de menswetenschappen. Op enkele uit-

28. In 'De semiotische verhaalanalyse: het narratieve schema', in: *Versus* 1/1986, pp. 9-67, behandel ik deze termen.

29. Greimas, 'Le potage au pistou', a.w. (noot 5), pp. 157-168.

zonderingen na blijft de semiotische bedrijvigheid een nomadisch bestaan leiden. Wat de filmstudies betreft gold tot voor kort hetzelfde en zoals Simons in het begin van zijn artikel heel impliciet aangeeft, de toekomst is allesbehalve zeker. Concreet betekent dit dat het moeilijk is om semiotisch onderzoek gefinancierd te krijgen, en ditzelfde geldt ook voor filmonderzoek. Wanneer men film als onderzoeksobject heeft, stuit men inderdaad op veel onbegrip en onwil. Om de discussie zuiver te houden moeten beide aspecten, het institutionele en het wetenschappelijke, echter toch onderscheiden worden.³⁰

Om dezelfde redenen van institutionele legitimering (en annexatie) van wetenschappelijk onderzoek, die aan de basis lagen van een bepaald modieus en ambigu succes van de semiotiek – waarvan Simons een paar voorbeelden geeft (zij het dat hij semiotiek, narratologie en psychoanalyse gemakshalve op één hoop gooit) – lijkt het nu opportuun om de semiotiek te kritiseren. Paul Bouissac geeft een kernachtige schets van de werkwijze: ‘...la sémiotique est souvent présentée d’une manière réductrice qui tend à la caractériser comme étant dérivée d’une théorie linguistique dépassée, et comme une ambition utopique aux fondements trop vagues pour pouvoir être sérieusement prise en considération; sa situation intersticielle la rend vulnérable à la fois au rejet et l’annexion...’³¹

Het huidige overheersende ‘paradigma’ heet cognitivisme. De problematiek van het cognitivisme en die van de semiotiek zijn echter, zoals Bouissac aangeeft, nauw met elkaar verwant. Een verwantschap die vaak genegeerd wordt. Sterker nog: sommige onderzoeken die eerst als semiotische onderzoeken werden gepubliceerd, worden later aangemerkt als cognitivistische studies. Is deze verwisseling, uitwisseling, inwisseling op zich belangrijk? Institutioneel gezien wel, theoretisch gezien niet. Wat Bouissac aan deze ontwikkeling stoort, en wat mij in het artikel van Simons stoort, is de verdachtmaking. De constructie hiervoor is, zoals Bouissac schetst, die van de unilaterale genealogie. En deze is altijd reducerend. Zo wordt er bijvoorbeeld een directe lijn getrokken van Saussure via Hjelmslev naar Greimas. Vasthoudend aan deze ene directe lijn kan dan gemakkelijk aangetoond worden dat de Greimasiaanse semiotiek een semio-linguïstiek is, die zich niet heeft kunnen bevrijden van het linguïstisch model.

Maar er zijn ook andere genealogische lijnen uit te zetten. Bijvoor-

30. Zie ‘In memoriam A.J. Greimas’, elders in dit nummer.

31. Paul Bouissac, ‘L’institution de la sémiotique: stratégies et tactiques’, in: *Semiotica, journal of the international association for semiotic studies* (red. T.A. Sebeok), 79 (1990), nr. 1/2, p. 218.

beeld de lijn die leidt van Propp via Lévi-Strauss naar Greimas, die, zoals Bouissac terecht opmerkt, de grondslag legde voor de theorie van de narrativiteit. Wanneer men nog verder zoekt en de verschillende gesprekken met Greimas bestudeert, valt er nog een derde genealogische lijn te ontdekken, die Bouissac 'la voie royale' noemt: Ampère, Souriau, Tesnière, Blanché, Guillaume en tenslotte Husserl, waarvan Greimas, volgens H.G. Ruprecht, een directe voortzetter zou zijn.³² Langs deze genealogische lijnen kan men, aldus Bouissac, gemakkelijk opklimmen tot de pre-Socratici.

Zeker, de (structuralistisch geïnspireerde) linguïstiek heeft een grote invloed gehad op de semiotiek. Het is juist dat voor Hjelmslev, die doorslaggevend is geweest voor de Greimasiaanse, Barthesiaanse en Metzianse semiotiek, de semiotiek een linguïstiek van de niet-verbale talen is. Maar hierbij moet worden aangetekend dat de linguïstiek slechts één van de inspiratiebronnen is geweest van de hedendaagse semiotiek. Op het colloquium van Cérisy-la-Salle in 1986³³ heeft Greimas tijdens de interventies meerdere malen benadrukt dat semiotiek een menswetenschap is, als waarschuwing tegen het zuiver logisch en mathematisch willen maken van de semiotiek. Greimas' positie sluit hier nauw aan bij wat Pierre Maranda 'het samenvallen van de semiotiek met de wetenschap van de mensheid, ofwel de antropologie' noemde: '...la sémiotique coïncide avec la science de l'humanité, c'est-à-dire l'anthropologie ...Il n'y a pas d'objet sémiotique qui ne soit déjà un objet anthropologique; et il n'y a pas de méthode sémiotique qui n'ait déjà conçue et utilisée par les anthropologues.'³⁴

Hoe valt dit te verklaren? Greimas schetste in zijn artikel 'Hoe actueel is het Saussurisme?' (1956) het paradoxale gegeven dat het Saussurisme is 'herontdekt' door andere menswetenschappen dan de linguïstiek.³⁵ Wanneer we dan over de invloed van de linguïstiek op de semiotiek spreken, moeten we wel goed beseffen dat het niet zozeer de linguïstiek is die invloed uitoefende, maar zoals Greimas aangeeft, een (Saussuriaanse) methode die binnen en buiten de linguïstiek ver-

32. Hans-Georges Ruprecht, 'Ouvertures métasémiotiques: entretien avec Algirdas Julien Greimas', in: *Recherches Sémiotiques / Semiotic Inquiry* 4, nr. 1, pp. 1-22, geciteerd door Bouissac, 'L'institution de la sémiotique', a.w., p. 223.

33. Het Colloquium van Cérisy-la-Salle was in 1986 gewijd aan 'La description dans les sciences sociales'.

34. Pierre Maranda, 'Semiotik und Anthropologie', in: *Zeitschrift für Semiotik* 3, nr. 2/3, pp. 227-249; geciteerd door Bouissac, a.w., p. 224.

35. A.J. Greimas, 'Hoe actueel is het Saussurisme? De Cours de Linguistique générale veertig jaar later', in: *Versus* 2/1990, pp. 89-101.

der is ontwikkeld. Dus ook de linguïstiek zelf veranderde onder invloed van ontwikkelingen binnen andere menswetenschappelijke disciplines. Of, zoals Greimas schetst, een linguïst 'herontdekt' via de etnologie en de filosofie Saussure en de heuristische waarde van de linguïstiek.

Het succes dat de semiotiek kende in de jaren zestig is volgens Maranda toe te schrijven aan het feit dat ze een nieuw licht wierp op onze maatschappij: 'C'est la fin de l'ère colonialiste et l'accession à l'indépendance et à l'identité politique des peuples observés par les occidentaux depuis le XVIIIe siècle qui est responsable de ce retour sur soi de la recherche anthropologique sous le nom de sémiotique.'³⁶

Men denke aan de eerste werken van Barthes, *Mythologies* en *Système de la mode*, en aan Greimas' analyses van 'mythische' verhalen. Dit werpt een ander licht op het semiotisch project en de cruciale plaats die de beschrijving van betekenisproductie en betekenisystemen in dit project inneemt. Tegen deze achtergrond laat zich ook de belangstelling voor verhalen en verbale talen verklaren. Ondanks de enorme verschillen zijn verhalen in verbale talen de gemeenschappelijke grond van alle culturen. Hierover zou men het vanuit de in het voorgaande geschetste menswetenschappelijke benaderingen eens kunnen zijn. Vanuit de semiotiek kan men stellen dat in en op basis van de verbale talen (*langues*) nog andere handelingen, uitingen, gebeurtenissen enzovoort als taalhandelingen (*langages*) functioneren. Verder kan vanuit een semiotische benadering worden geconstateerd, dat sommige niet-verbale 'taalhandelingen' of 'taalfeiten' (*langages* of *discours*) zelfs over de verschillende verbale talen heen kunnen functioneren.

Wanneer na afloop van een draaidag op de set nagekeuvel wordt, merkt men dat de groep medewerkers aan een filmproductie zich al gauw opsplijt: in 'artistieke' deelnemers en 'technische' deelnemers bijvoorbeeld. De communicatie tussen mensen uit verschillende branches verloopt vaak moeilijker (ook al spreken ze dezelfde verbale taal) dan tussen mensen uit dezelfde branche (al spreken die verschillende verbale talen). Beide taalhandelingen zijn zinvol (tenzij men ervan uitgaat dat het andere discours slechts een aaneenschakeling is van klanken en volzinnen die verder niets betekenen) en veronderstellen een specifieke organisatie. Deze veronderstelling van een specifieke organisatie is slechts een eerste stap op weg naar realisering van de 'universalistische' ambitie van de semiotiek. De tweede stap is een adequate

36. Maranda, 'Semiotik und Anthropologie', p. 228; geciteerd door Bouissac, a.w., p. 224.

metataal te construeren om de organisatorische principes (structuren) te beschrijven die men in elk geselecteerd discours kan terugvinden.³⁷ Binnen deze context moet men de belangstelling van de semiotiek voor film als socio-cultureel fenomeen begrijpen.

Binnen deze context moet men dan ook de belangstelling van de semiotiek voor film als cultureel fenomeen begrijpen. Film is een socio-cultureel fenomeen, net zoals theater, literatuur, schilderkunst enzovoort. Als men veronderstelt dat deze socio-culturele fenomenen ook betekende gehelen zijn, worden ze vanuit een semiotische benadering tot potentiële semiotische objecten. In het verlengde hiervan spreekt men dan ook van de semiotiek van de film, het theater enzovoort. Anderzijds zijn deze socio-culturele fenomenen echter vaak, en wel meestal, syncretische semiotieken, omdat ze uit een samenbundeling van onderdelen bestaan die elk op zich weer semiotische objecten zijn: geschreven en gesproken verbale taal, muziek, fotografie, enzovoort. Dit geldt niet alleen voor film, maar ook voor theater, opera, televisie... Deze constatering op zich is trouwens niet semiotisch, en verbanden tussen film en literatuur, film en muziek, film en schilderkunst enzovoort worden dan ook buiten de semiotiek onderzocht.

In *Langage et cinéma* onderzoekt Metz de syncreticiteit van deze verschillende bestanddelen, zowel op het vlak van de materie als van de codes.³⁸ In verband met de specificiteit, het cinematografische in de film, constateert hij dat er weinig specifiek is aan film (en aan andere artistieke uitdrukkingsvormen) en dat er geen absolute afbakening mogelijk is, maar dat specificiteit een kwestie van gradatie is. Zo deelt film het kenmerk temporaliteit met vele andere uitdrukkingsvormen.

37. Om de 'universalistische ambitie van Greimas' te illustreren had Simons uit het *Analytisch woordenboek* in plaats van de zinsnede uit het lemma 'narratief schema' beter een citaat kunnen nemen uit het lemma 'universalia', bijvoorbeeld: 'Alles gebeurt dus alsof de metataal, verblijfplaats van universalia die door een of andere semiotische theorie (of formele, logische of mathematische taal) gebruikt worden, beheerst werd door een "meta-metataal" (of metalogica). Deze zou in staat zijn de universalia te onderzoeken, ze eventueel tot meer eenvoudige categorieën te reduceren en hun coherentie te testen' (p. 457), of: 'Zo heeft R. Jakobson voor kunnen stellen een twaalfal binaire femische categorieën als FONOLOGISCHE UNIVERSALIA te beschouwen. Evenzo beschouwen wij, ter stimulering van de operationaliseerbaarheid van de semantische component, de categorieën *leven/dood* en *cultuur/natuur* als universalia "ad hoc", omdat wij van oordeel zijn dat deze geschikt zijn als vertrekpunt voor de analyse van semantische universums.' (p. 458). De ambitie berust dus op de hypothese dat er universele vormen van narratieve organisaties bestaan die formeel herkenbaar zijn en vanwaaruit men onderscheid kan maken.

38. Metz, *Langage et Cinéma*. Parijs (Larousse) 1971, met name hoofdstuk x.

Neemt men echter de gemeenschappelijke kenmerken als uitgangspunt, dan kan men nieuwe semiotische onderzoeksobjecten formuleren. Deze gedachtengang vindt men bij Metz en nog sterker bij Greimas en de semiotiek van de Parijse School, waar men een andere doorsnede maakt van de klassieke indeling van deze socio-culturele grootheden (architectuur, film, theater enz.) en bijvoorbeeld de semiotiek van het platte vlak, van de ruimte, van het spectaculaire heeft onderzocht. Het vertrekpunt daarbij was dat schilderij, foto, tekening enzovoort gemeenschappelijke kenmerken hebben.

Men zou film kunnen bestuderen als onderdeel van een semiotiek van het beeld in sequentie (fotomontage, striptekening, film, televisie). Vanuit deze optiek dient men ook de semiotische studie van de narrativiteit te begrijpen, die zich niet tot verhalende fictieve teksten beperkt. In die zin is het een heimelijke ambitie om de semiotieken die gebaseerd zijn op culturele grootheden, 'op te heffen'. Het gaat hierbij niet om een miskennis van deze cultureel bepaalde semiotische objecten, maar wel om een doorbreken van een culturele classificatie die vaak een belemmering is voor het onderzoek naar onderliggende structuren. In die zin kan ik Jan Simons trouwens volgen wanneer hij uiting geeft aan het gevoel van de beperking die de filmsemiotiek voor hem inhoudt. Doch wanneer hij aan het slot van zijn artikel schrijft dat de filmstudies niet langer vanzelfsprekend zullen worden geassocieerd met filmsemiotiek, nu er andere disciplines hun intrede hebben gedaan in de filmstudies, eindigt hij eigenlijk daar waar Metz in zijn boek *Langage et cinéma* begint, namelijk met de opmerking dat er verschillende disciplines zijn en dat er nogal wat verlangd wordt van de filmtheoreticus, die van alle markten thuis moet zijn. Bovendien, of men wil of niet, de 'filmsemiotiek' behoort nu tot die vrij precieze verworvenheden betreffende de filmkennis waarvan Metz, toen hij zijn boek in 1971 schreef, niet kon vermoeden dat ze zo belangrijk zouden worden. 'Of men het nu wil of niet', schrijf ik; hiermee bedoel ik ook dat, wil men in de toekomst de erfenis op het vlak van de filmtheorie tevens in andere benaderingen laten doorwerken, men onvermijdelijk ook de 'klassieke filmsemiotiek' zal moeten bestuderen. Ook wanneer deze zich heeft 'opgeheven' op de zojuist door mij aangegeven manier.

In de 'proloog' van zijn artikel constateert Simons: 'Film- en televisiewetenschap is voor velen een vreemd begrip', gevolgd door een aantal tendentieuze vragen: 'Is een wetenschappelijke benadering van film en televisie denkbaar? En als dit het geval is, is dat dan geen onderdeel

van de sociologie van de massacommunicatie?'³⁹ Vragen die verder niet meer aan de orde komen en waarvan de relatie met de rest van het artikel niet duidelijk wordt.

Laat ik, om Simons gerust te stellen, maar even boudweg zeggen: 'film- en televisiewetenschap' is niet zo'n vreemd begrip, noch wat de combinatie film en televisie betreft (er was ooit zelfs een tijdschrift dat die naam droeg), noch de combinatie van film en televisie met wetenschap. Een wetenschappelijke benadering van film en televisie is mogelijk en blijft ook voor de toekomst wenselijk. Of zo'n wetenschappelijk onderzoek ondergebracht moet worden bij de sociologie van de massacommunicatie hangt af van wat men wil onderzoeken. Wanneer men als onderzoeker enige wetenschappelijke integriteit bezit, laat men zich ook daardoor leiden.

Het ligt heden ten dage echter niet meer zo voor de hand dat men zich door wetenschappelijke eerlijkheid laat leiden. Er zijn allerlei opportunistische redenen om dit niet te doen. Zo is bijvoorbeeld de druk om onderwijs en onderzoek af te stemmen op de 'markt' zo groot, dat inmiddels zelfs beleidmakers beginnen te vrezen voor de kwaliteit. Daarom zijn er nu ook commissies ingesteld die de kwaliteit moeten bewaken en adviezen moeten uitbrengen. Maar ook deze adviezen dienen maatschappelijk, lees economisch, relevant te zijn. Gaan adviezen alleen maar over kwaliteit, dan wordt er gediscussieerd over de kwaliteit van de adviezen, lees de commissies. En omdat adviezen uiteindelijk slechts adviezen zijn, worden kwaliteitsadviezen alleen overgenomen wanneer ze ook economisch, markttechnisch relevant zijn. Dit noemt men beleid.

In de jaren tachtig hebben heel veel filmdepartementen het licht gezien. Ze zijn ontwikkeld uit onderzoek en werk van mensen die vonden dat film, een belangrijke maatschappelijke factor, niet alleen bestudeerd maar ook onderwezen moet worden. De huidige tendens is echter om deze wildgroei van filmstudies, die zich meestal in Letteren of Kunststudies genesteld hebben, te 'optimaliseren' en op de markt af te stemmen, bijvoorbeeld door deze studies bij Communicatiewetenschappen onder te brengen, zoals dat in andere landen vaak al eerder gebeurde. Dit blijkt een internationale tendens te zijn. Nederland loopt wat achter in de curve, maar in Frankrijk vraagt men zich ernstig af of er een generatie verder nog hoogleraren filmkunde benoemd zullen worden. Dit zijn institutionele ingrepen die hun weerslag zullen hebben op onderzoek en op onderwijs.

39. Simons, 'Vijfentwintig jaar', a.w., p. 63.

Wat moeten we hieruit afleiden? Dat de combinatie van film en semiotiek – wil men institutioneel erkend worden – wellicht niet de beste is, want men zit in beide gevallen, en in combinatie kan men zeggen in het kwadraat, in een marginale sector. De semiotiek zoals die de laatste decennia is gegroeid en zoals die zich nu – misschien onder een andere naam – voortzet, blijft echter een uiterst verhelderende theoretische invalshoek om complexe betekenisprocessen, zoals bijvoorbeeld film, onder de knie te krijgen. Ik ben dan ook steeds blij te horen van afgestudeerden dat ze, hoewel ze in een ander beroep, een andere branche dan film of semiotiek terecht zijn gekomen, door de combinatie van beide een fundamentele basis hebben, een methode die het hen mogelijk maakt in hun beroep beter vat te krijgen op de werking van systemen en processen. Natuurlijk ben ik ook blij te constateren dat er eveneens ex-studenten zijn die zich bezig blijven houden met film en (of) semiotiek.